

I-II siniflərdə “Ana dili” dərsləklərində varislik prinsipinin gözlənilməsi

Dilarə Neymət qızı Sultanova

Bakı Qızlar Universiteti

E-mail: dilara.sultan2402@gmail.com

Rəyçilər: filol.ü.f.d., dos. N.S. Novruzova,
p.ü.f.d., dos. G.V. Sultanova

Açar sözlər: ana dili, varislik, şagird, ibtidai, prinsip, fənn, tədris, bilik, bacarıq, məktəb, kurs, tədris, analogiya

Ключевые слова: родной язык, наследование, учащийся, начальный, принцип, предмет, обучение, знания, умение, школа, курс, обучение, аналогия

Key words: mother tongue, inheritance, student, primary, principle, subject, teaching, knowledge, skill, school, course, teaching, analogy

İbtidai siniflərin müəllim üçün metodik vəsaitində (MMV) verilən hər bir bölmənin əvvəlində cədvəldə mövzular üzrə reallandırılan məzmun standartları öz əksini tapır. Oxu, yazı və dil qaydaları üzrə elə məzmun standartları var ki, bütün hərflər tanıtılana qədər onların reallaşdırılması qeyri-mümkündür. Ona görə də ilk bölmələrdə bəzi məzmun standartlarına yer verilməməsini təbii qəbul etmək lazımdır. Aşağıda hər bir məzmun standartının mahiyyəti şərh olunur və alt-standartların tədris prosesində reallaşdırılması yolları açıqlanır. Bu təlim məqsədləri (gözlənilən şagird nailiyyəti) məzmun standartlarına doğru aparıcı addımlardır. Onların əksəriyyəti dərslər nümunələrində öz əksini tapır. Vəsaitdə şərh olunan hər bir dərslər bir neçə alt-standartın reallaşdırılmasına xidmət edir.

Dinləmə. Dinləmə Şifahi nitqin qavranılması, beyində mənalandırılmasıdır. Məktəbə gələnə qədər Şagirdə fiziki vərdiş şəklində mövcud olan bu bacarıq dərslər şəraitində sistemli şəkildə inkişaf etdirilir. Hərflərin təliminə qədər və təlimi prosesində istənilən sözlü məlumat uşaqlara, əsasən, şifahi nitq yolu ilə çatdırılır, odur ki, 1-ci sinif Şagirdində dinləmə bacarığının formalaşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Buna vaxtaşırı dinləmə mətnləri üzrə iş aparmaqla nail olmaq mümkündür. Bu zaman müəllim bəzi məqamları nəzərə almalıdır:

- Mətni səsləndirən müəllim elə yerdə dayanmalıdır ki, bütün uşaqlar onu görə bilsinlər.
- Mətn aramla və intonasiya ilə oxunmalıdır. Natiqin səsi sinfin hər bir guşəsində eşidilməlidir.
- Mətn çox uzun olmamalı, ən çoxu 2 dəqiqədən bir fasilə verilməlidir.
- Fasilələrdə verilən suallar uşaqların diqqətini mətn üzərində cəmləməli, onları mətnin davamına daha diqqətlə qulaq asmağa stimullaşdırmalıdır.
- Şagirdlər hər an mətn üzrə sual verməyə həvəsləndirilməlidirlər.
- Müəllim mətnə səslənən hər hansı bir sözün uşaqlar üçün tanış olmadığını ehtimal edərsə, nitqə fasilə verməli və yeni sözün mənasını uşaqlarla birlikdə açıqlamalıdır. İlk günlərdən şagirdlərə dinləmə qaydalarını başa salmaq və onlara əməl olunmasına nəzarət etmək lazımdır.
- Şagirdlər öz yerlərində rahat olmalı, partaların üstündə və ümumiyyətlə, sinifdə onların diqqətini yayındıracaq heç bir şey olmamalıdır.

- Müəllim danışarkən (oxuyarkən) şagirdlər onun jest və mimikalarını izləməlidirlər.
- Şagird bilməlidir ki, şifahi nitq bitdikdən sonra o, nitqi dinlədiyini sübut etməlidir.

Danışma. Dinləmə kimi, danışma da şifahi nitq bacarığıdır. Lakin dinləmədən fərqli olaraq, danışma qavrama, anlama deyil, bildiklərini və düşündüklərini şifahi nitq vasitəsilə ifadə etmək bacarığıdır. Danışma bacarığının inkişafında üç mərhələni qeyd etmək olar:

1. Gördüyünü (şəkil) sözlə təsvir etmək.
2. Dinlədiyini öz sözləri ilə təkrar etmək.

3. Düşündüyünü danışmaq. İbtidai təhsil pilləsində danışma bacarığının inkişafına şəkillərin təsvirindən başlamaq məqsədəuyğundur. Bunun üçün dərslərdə müxtəlif kompozisiyalı şəkillər verilmişdir. İlk mərhələdə bu şəkillər ətrafında iG konkret suallar ətrafında getməlidir (“şəkildə nə görürsən?”, “Oğlan nə edir?”, ”Top nə rəngdədir?” və s.). Daha sonra uşaqlar rabitəli nitq quraraq şəkli bütövlükdə təsvir edirlər. Sonrakı mərhələdə uşaqlar mətni dinləməklə yanaşı, həmin mətnə çəkilmiş illüstrasiyaları da izləyirlər. Düşündüyünü danışmaq şifahi nitq bacarığının inkişafında daha ali mərhələdir. Bunun üçün şagirdin mənəvi dəyərlər haqqında təsəvvürləri, müəyyən bilik dairəsi və kifayət qədər söz ehtiyatı olmalıdır. Bununla belə, bu bacarıq da ilk günlərdən formalaşdırılmalı və inkişaf etdirilməlidir. Danışma bacarığını inkişaf etdirmək üçün sinifdə müzakirələr zamanı hər bir şagirdin özünüifadəsi üçün dəstəkləyici şərait yaradılmalıdır. Bunun üçün aşağıdakılar tövsiyə olunur:

- Uşaqlara tez-tez “Sən olsaydın, nə edərdin?” sualı verilməlidir. Belə olduqda problem uşağın şəxsi müstəvisinə keçir və onda danışmaq həvəsi yaranır.

- Daha çox açıq tipli düşündürücü suallar verilməlidir. Bu suallar “Səncə...” sözü ilə başlasa, yaxşı olar. Hər bir uşaq hiss etməlidir ki, onun fikri ətrafdakılar üçün əhəmiyyətlidir.

- Hər bir şagirdin fikrinə, yanlış olsa belə, hörmətlə yanaşılmalıdır. Yanlış danışmaq yox, heç danışmamaq pislənməlidir.

- Verilən suallar müvafiq yaş qrupunun maraq dairəsinə yaxın olmalıdır.

- Suala cavab vermək üçün şagirdə fürsət, cəsarət və kifayət qədər vaxt verilməlidir. Nə qədər ki danışmaq istəyir, onun sözü kəsilməməlidir.

Oxu. Məktəbdə təhsil almağa başlayan şagirdlərin çoxu müəyyən qədər dinləmə və danışma bacarıqlarına malik olsa da, hərfləri tanımır və əlbəttə ki, oxuya və yazıya bilmir. Cümlənin sözlərdən, sözün isə səsərdən ibarət olması haqqında uşağın təsəvvürü olmur. 1-ci sinifdə “Oxu” məzmun xəttinin inkişafını üç mərhələyə bölmək olar:

- 1) Hərflərin təliminə hazırlıq.
- 2) Hərflərin təlimi və oxu texnikasına yiyələnmə.

3) Oxu texnikasının inkişafı və şüurlu oxu. İlk gündən şagirdlərə kitabla davranış qaydaları aşılmalıdır. Şagird:

- Kitab oxuyarkən partada düzgün oturmalı, belini əyməməlidir.

- Kitabı tutarkən, onu açarkən və səhifələyərkən ehtiyatlı davranmalıdır.

- Kitabla göz arasındakı məsafə 25-30 sm olmalıdır. Hərflərin təliminə hazırlıq mərhələsində şagirdlər səs və hecalarla sxemlər vasitəsilə tanış olurlar. Azərbaycan dilində hər hərflə bir səsi işarə edir (Yalnız “k” hərfi iki səsi ifadə edir). Bu, eşidilən səsə onun yazıda işarəsinin-hərfin eyniləşdirilməsi prosesini asanlaşdırır. Ona görə də hərflərin tanınmasına səslərin tanınılmasından başlamaq daha məqsədəuyğundur. Bu prosesi bir neçə mərhələyə bölmək olar:

1. Söz şəkil vasitəsilə tanınır.
2. Sözdəki səslər ayrılıqda tələffüz edilir. Səslər yazıda kvadratla işarə olunur.
3. Şagirdlər sözlərdə səslərin sayını, təkrarlanan eyni səsləri ayırır edirlər.
4. Söz hecalara bölünərək tələffüz olunur. Hecalar yazıda düzbucaqla işarə olunur.

5. Şagirdlər sözlərdə hecaların sayını, müxtəlif sözlərdə eyni hecaları tapırlar. “Bir hərf-bir səs” fonetik sistemi bu metodikanın tətbiqinə imkan yaradır. Bu sxemlərdən hərf təlimi mərhələsində də istifadə olunur. Beləliklə, ilkin mərhələlərdə oxumaq üçün sözlər seçərkən şəkillə təsvir oluna bilən konkret isimlərə üstünlük verilir. Lakin çalışmaq lazımdır ki,

1) Şəkildə təsvir olunan varlıq şagirdə tanış olan müəyyən bir sözlə ifadə olunsun (adı sinonim sözlərlə ifadə olunan şəkillərdən istifadə olunmasın),

2) Şəkilləri ifadə edən sözlərin səs və hərf tərkibi eyni olsun. Şüurlu oxu mərhələsində verilən mətnlər vasitəsilə şagirdin oxu texnikası təkmilləşdirilir və oxuyub-anlama bacarığı formalaşdırılır. 1-ci sinifdə oxu zamanı orfoepik normalara əməl etməyi tələb kimi qoymaq hələ tezdir. Bu, oxu texnikasına və şüurlu oxu bacarığına yiyələnmənin sürətinə mənfi təsir göstərə bilər. Şagirdlərdə birinci sinifdən etibarən mütaliə vərdişi yaradılmalı, bunun üçün “Oxu” məzmun xətti, sadəcə olaraq, oxu texnikasının inkişafı ilə məhdudlaşmamalıdır. Şagirdləri oxuduqları mətnlərlə bağlı araşdırmalar aparmağa, mövzu üzrə daha çox məlumat toplamağa, bildiklərini başqaları ilə bölüşməyə, ətrafdakıların bu haqda fikirlərini başqaları ilə bölüşməyə, ətrafdakıların bu haqda fikirlərini öyrənməyə sövq etmək lazımdır.

Dil qaydaları. Linqvistik qaydalar nitq vərdişlərinin inkişafına kömək edən vasitədir. Bununla yanaşı, dilçilik özü də inkişafda olan bir elmdir və digər elmlər kimi, onun da əsasları orta məktəbdə tədris olunmalıdır. Dilçilik qaydaları real nitqdən təcrid olunmuş şəkildə əzbərlənməməli, şifahi və yazılı nitqdə müvafiq situasiyalarda tərəfdən varislik probleminə yanaşmada müəllim tərəfindən nəzərdən keçirilmişdir.

Məqalənin aktuallığı. İbtidai siniflərin dərs deyən müəllim üçün metodik vəsaitində oxu, yazı və dil qaydaları üzrə elə məzmun standartları var ki, bütün hərflərin öyrədilməsində onların reallaşdırılması mümkün deyil. Ona görə də ilk bölmələrdə bəzi məzmun standartlarına yer verilməməsi təbii qəbul edilməlidir. Məqalə də belə bir vacib mövzuya həsr edildiyindən onu aktual hesab etmək olar.

Məqalənin elmi yeniliyi. Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, məqalədə hər bir məzmun standartının mahiyyəti şərh olunur və alt-standartların tədris prosesində reallaşdırılması yolları açıqlanır.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbə və magistrantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. 525-ci qəzet. 17 dekabr, 2011, s.10-11.
2. Ağayev Ə.A., Talıbov Y.P., İsayev İ.N., Eminov A.İ. Pedaqogika. Dərs vəsaiti. Bakı: Adiloğlu, 2006, 184 s.
3. Ağamalıyev R.A. Azərbaycan təhsili XXI əsrə doğru: idarəetmə, prioritetlər, islahatlar. Bakı: Təhsil, 1998, 376 s.
3. Alışov M. Həndəsi biliklərin bünövrəsi ibtidai siniflərdə qoyulur // İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə, Bakı, 2007, № 1, s. 52-54.
4. Ганелин Ш. А. Дидактический принцип сознательности. М.: Изд-во АПН РСФСР, 1991.
5. Преемственность в обучении математике: Пособие для учителей. Сборник статей / Сост. А. М. Пичкало. М.: Просвещение, 1978.

Д.Н. Султанова

**Ожидание принципа наследования в учебниках
по родному языку в I-II классах**

Резюме

Использование обобщений и аналогий в обучении родному языку невозможно представить без разъяснения принципа преемственности. Потому что аналогии проводятся только на основе ранее полученных знаний. В статье показан принцип преемственности в использовании обобщений и аналогий в обучении родному языку.

D.N. Sultanova

**Expectation of the principle of inheritance
in mother tongue textbooks in I-II grades**

Summary

The use of generalizations and analogies in the teaching of the mother tongue cannot be imagined without clarifying the principle of succession. Because analogies are made only on the basis of previously acquired knowledge. The article shows the principle of succession in the use of generalizations and analogies in the teaching of the mother tongue.

Redaksiyaya daxil olub: 30.03.2021